

ХЯТАД ХЭЛНИЙ ЦЭЭР ҮГИЙГ ОРЧУУЛАХ АРГА

Г.Элдэв-Очир³⁵, Muqier³⁶

Abstract: *Taboo is an important and common phenomenon in which human beings use language consciously, and it is a form of language that people create to avoid taboos or to achieve better results in social interactions. China has historically been a country that values order. In ancient times, taboos were very common.*

Түлхүүр үг: *Цээр үг, табу, цээр үгийн орчуулга, утгачилах, үгчилэх*

1. Цээр үгийн тухай

Цээр үг нь дэлхийн бүх хэлэнд хэрэглэгддэг түгээмэл үзэгдэл бөгөөд энэ нь хүмүүсийн аливаа зүйлийг шууд хэлэхээс зайлсхийх ухамсартай холбоотой бөгөөд нийгмийн харилцаанд зарим талаар нааштай үр дүн үзүүлдэг хэлний үзэгдэл болно. Цээрлэн нэрлэхүй нь “табу” буюу нэр цээрлэх ёсноос улбаалан бий болжээ. Табу гэж онцлон тэмдэглэсэн, ялгасан гэсэн утгатай полинезийн нэг үндэстний үг бөгөөд хэлний судлалд ямарваа нэгэн үгийг хэрэглэхийг цээрлэх, хорих ёсыг хэлдэг. (Пагва.Т, 1976:101)

Өрнөдийн эрдэмтэн, судлаачид эртнээс энэхүү цээрлэн нэрлэх үзэгдлийг судалж эхэлсэн агаад хамгийн анх 1780-аад онд английн эрдэмтэн George Blunt англи хэлэнд “euphemism” гэдэг үгийг хэрэглэж тодорхойлсон байдаг. Тэрбээр, “Euphemism is a good or favorable interpretation of a bad word” (邵军航, 2007:25) гэж тодорхойлжээ. Энэхүү “euphemism” нь грек хэлний “euphemos” буюу “eu-сайн, сайхан” “pheme-хэлэх, илтгэх” гэсэн үгнээс гаралтай бөгөөд утга нь англи хэлний “good speech” буюу “эвтэйхэн хэлэх” хэмээсэн үг ажээ. (“Гадаад хэл, соёл судлал”, МУИС, ЭШБ, 2017) Судлаачид энэхүү ойлголтыг өөр өөрөөр нэрлэсэн байдаг. Тухайлбал, “эерүүлэл”, “тойруулал”, “тойруу үг хэллэг”, “Евфемизм” гэх мэтээр тэмдэглэжээ.

Хэлний харилцааны явцад зарим тохиолдолд хүмүүс шууд хэлж, бичихээс зайлсхийх шаардлагатай үг хэллэг байдаг бөгөөд эдгээр үг хэллэг нь цээр үг болдог. Ийнхүү ярьж бичихэд эвгүй буюу цээрлэгддэг үгс нь “taboo” ажээ. Цээр үг нь бараг хэл үүссэн цагаас бий болсон гэж үздэг. Нэр цээрлэх явдал эрт дээр цагт хүмүүс байгалийн үзэгдлийг танин мэдээгүй, түүнийг ер бусын аймшигт хүчин гэж үзэж байсны үндсэн дээр гарчээ. Хүн төрөлхтний хөгжлийн нэлээд сүүлийн үед нэр цээрлэх явдал нь шашин шүтлэгтэй холбогдож ирсэн бололтой. (Т.Пагва “Хэл шинжлэлийн удиртгал”, 1976:101)

Тиймээс барууны орнуудад зарим хүмүүс хориотой зүйлийг “taboo” гэх үгээр төлөөлөн заадаг. Эртний Грекчүүд тахил өргөхдөө өлзийтэй үгс хэлэхийг шаарддаг байсан бөгөөд тэд бурхдад шууд хандаж нэрээр нь дуудахгүй, харин бурхантай ярихдаа цээр үгийн аргыг хэрэглэх, бурхдыг тайвшруулах, бурхдын анхаарлаас зайлсхийн, гамшиг ослоос сэргийлэх боломжтой гэж

³⁵ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхим, доктор

³⁶ МУИС, ШУС, ХУС-ын “Гадаад хэл шинжлэл” хөтөлбөрийн докторант

үздэг байсан. Иймэрхүү нөхцөл байдлын үндсэн дээр цээр үг үүсчээ. Нийгмийн хөгжлийг дагаад цээр үгийн хамрах хүрээ улам бүр өргөн болж, эрт дээр үеэс сүнс, бурхдыг цээрлэхээс эхлээд хүмүүсийн төрөлт, хөгшрөлт, өвчин, үхэл зэргийн талаар хориотой цээр үгс, улмаар улс төр, эдийн засаг болон амьдралын бүхий л үйл явдалд хэрэглэгдэх болжээ.

Цээр үг нь хүн төрөлхтний хэлний харилцаанд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хүмүүс үзэл бодлоо солилцох, сэтгэл хөдлөлөө илэрхийлэхдээ цээр үг ашиглахгүй бол багагүй саадтай тулгарна. Энэхүү харилцааны саад бэрхшээлийг даван туулахад цээр үг туйлын чухал байдаг. Иймд судлаач Энрайт “Хэрэв цээр үг байхгүй бол хүн төрөлхтний харилцаа гацаанд орно. Улмаар хүний ертөнц үзэн ядалт, өшөө хорслоор дүүрэх болно” (邵军航, 2007:113) гэж хэлжээ. Харин тохиромжтой цээр үг хэллэг нь тогтвортой бөгөөд зохистой, эелдэг ёсорхог далд утга нь харилцаа холбоог саадгүй урагшлуулж чаддаг байна.

2. Цээр үгийн орчуулгын тухай

Эхийг гүнзгий ойлгосны дараа сая орчуулах ёстой. Ийнхүү орчуулах явцдаа орчуулгын зарчимуудыг баримтлан орчуулж буй хэлэнд аль болох тэнцүү байх буюу эквивалент илэрхийллийг олох шаардлагатай. Энэхүү зарчим нь цээр үгийг орчуулахад ч хамааралтай бөгөөд цээр үгийн орчуулгад орчуулагчийн авьяас чадвар, мэдрэмж туйлын чухал байдаг. Ерөнхийдөө цээр үгийн орчуулгад үгчилэн орчуулах арга, зүүлт тайлбартай үгчилэн орчуулах арга, утгачилан орчуулах арга, зүүлт тайлбартай утгачилан орчуулах арга зэрэг хэдэн аргыг ихэнхдээ хэрэглэнэ.

2.1 Үгчилэн орчуулах арга

Үгчилэн орчуулах арга нь ерөнхийдөө гурван нөхцөл байдлыг багтаана. Үүнд: 1. Эх хэл ба орчуулгын хэл нь ижил буюу ойролцоо цээр үгтэй байх тохиолдолд ийнхүү шууд орчуулж болно. 2. Орчуулгын хэлэнд ижил буюу төстэй цээр үг байхгүй боловч үгчилэн орчуулсаны дараа уншигчид хялбар ойлгох боломжтой байвал үгчилсэн орчуулгын аргыг хэрэглэж болно. 3. Эхэд буй цээр үгийн эерүүлсэн хэлбэр нь маш чухал бөгөөд түүний хэлбэрийг хэвээр хадгалахын тулд үгчилсэн орчуулгын аргыг ашиглаж болох бөгөөд энэ тохиолдолд зүүлт тайлбартай үгчилсэн орчуулгын аргыг хэрэглэвэл илүү зохимжтой.

Цээр үгийг орчуулахдаа ерөнхийдөө орчуулгын хэлэн дэх харгалзах эерүүллийн хэлбэрийг хэрэглэн орчуулах шаардлагатай. Жишээ нь:

- 尤氏说：“他这些日子，不知怎么了，经期有两个月没有来，叫大夫瞧了，又说不是有喜。”(曹雪芹《红楼梦》第十一回)

- Ёу овогтон өгүүлрүүн: “Энэ хэдэн өдөр юу болсныг мэдэхгүй, түүний сарын хир хоёр сар ирсэнгүй. Домч залан үзүүлсэн ч аанай л аз жаргалтай болоогүй байна гэсэн.” (Цао Шюэчиний “Улаан асрын зүүд” зохиолын 11-р бүлэг)

Энэхүү жишээнд “сарын хир” ба “аз жаргалтай болох” гэсэн хоёр цээр үг байна. Монгол, хятад соёлд хоёуланд нь “сарын хир”-ийг бохир зүйл гэж үздэг бөгөөд жирэмслэхийг мөн “аз жаргалтай болох” гэсэн тойруу утгаар цээрлэн хэлжээ. Тиймээс монгол, хятад хэлний эдгээр үгс ойролцоо тул шууд үгчилэн орчуулахад харшлах зүйлгүй байна. Үүнээс гадна, орчуулгын хэлэнд эх хэлтэй тохирох цээр үг байхгүй ч гэсэн бид үгчилсэн орчуулгын аргыг уншигчийн ойлголтод нөлөөлөлгүйгээр хэрэглэх боломжтой.

2.2 Зүүлт тайлбартай үгчилэн орчуулах арга

Үгчилсэн орчуулгын өөр нэгэн арга бол эх бичвэрийн онцлог шинж чанарыг хэвээр хадгалах, эсвэл, эхийн түвшинд нийлэмжтэй байдлыг хангахын тулд энэхүү зүүлт тайлбартай үгчилсэн орчуулгын аргыг хэрэглэх хэрэгтэй. Зарим тохиолдолд эхэд буй цээр үг нь түүх соёл, үлгэр, домог зэрэгтэй холбоотой мэдээлэл агуулдаг тул орчуулгад зүүлт тайлбар оруулах шаардлага тулгардаг. Эхэд буй цээр үгтэй дүйцэхүйц байдлыг хадгалах, эх хэлний соёлын утгыг дамжуулахын тулд бид зүүлт тайлбартай үгчилсэн орчуулгын хэлбэрийг хэрэглэх ёстой. Жишээ нь:

- 宝玉道：“一言难尽。”说着便把梦中之事细说与袭人听了。然后说至警幻所授云雨之情，羞的袭人掩面伏身而笑。宝玉亦素喜袭人柔媚娇俏，遂与袭人同领警幻所训云雨之事。（曹雪芹《红楼梦》第六回）

- Баоюй: “Нэг үгээр хэлэхэд хэцүү” гэж хэлэхдээ тэр зүүдэлсэн зүйлийг нарийн тайлбарлан, Ши Рэньд сонсгожээ. Дараа нь үүл, борооны явдлын талаар ярьсан бөгөөд Ши Рэнь ичиж нүүрээ дарж инээв. Баоюй нь Ши Рэний уян зөөлөн, дур булаам байдалд тачаадсан тул Ши Рэньтэй үүл, борооны явдлыг үйлджээ. (Цао Шюэчиний “Улаан асрын зүүд” зохиолын 6-р бүлэг)

“Үүл, борооны явдал” нь эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн бэлгийн харьцааны тухай эерүүлсэн илэрхийлэл болно. Энэхүү хэллэг нь Сүн Юйгийн “Гао Тан магтуу”-нд байдаг нэгэн домгоос үүдэлтэй ажээ. Орчуулгын хэл нь уншигчдад ойлгомжтой байх ёстой тул зарим тохиолдолд зүүлт тайлбартай үгчилсэн орчуулгын арга нь зохимжтой байдаг.

2.3 Утгачилан орчуулах арга

Утгачилан орчуулах арга нь гурван нөхцөл байдлыг агуулдаг. Үүнд: 1. Эх хэл соёлд цээрлэсэн зүйл орчуулгын хэл соёлд байхгүй буюу цээрлэдэггүй тохиолдолд, орчуулах хэлэнд түүнтэй дүйцэх цээр үг олдохгүй. Харин үүнийг үгчилэн орчуулахад уншигчдад төдий л ойлгомжтой бус байвал эх зохиолын цээр үгийн утгыг орчуулгын хэл рүү утгачилан орчуулна. 2. Орчуулгын хэлд ижил төстэй цээрлэсэн үг байх хэдий ч тухайн цээрлэсэн юм үзэгдэл нь ялгаатай буюу өнгө аяс нь өөр байх тохиолдол байж болно. Иймд утгачилан орчуулах аргаар утга санааг нь буулгаж болно. 3. Эх хэлний цээрлэсэн үгийн эерүүлсэн хэлбэр өөр байх үед орчуулгад яг тэр хэвээр буулгах аргагүй тохиолдолд утгачилан орчуулаад зүүлт тайлбар хийж болно. Жишээ нь:

- 贾母听了，忙问：“怎么了？”二鬟回说：“南院马棚子里走了水了。不相干，已经救了下去了。”(曹雪芹《红楼梦》第三十九回)

- Жягийн ээж сонсчихоод тэр даруй: “Юу болсон бэ?” гэж асуухад, Эрхуань хариуд нь: “Урд хашааны морины жүчээнд ус орчихлоо. Гэхдээ зүгээрээ, нэгэнт аврагдсан байна.” (Цао Шюэчиний “Улаан асрын зүүд” зохиолын 39-р бүлэг)

“Ус орох” гэдэг нь “гал гарах” гэсэн утгатай цээр үг болно. Хятад хэлний энэхүү цээр үгийн эерүүлэл нь эсрэг утгаар цээрлэх арга бөгөөд ийм арга хятад хэлэнд мөн түгээмэл байдаг ажээ.

2.4 Зүүлт тайлбартай утгачилан орчуулах арга

Зүүлт тайлбартай үгчилсэн орчуулга ба зүүлт тайлбартай утгачилан орчуулах аргын ялгаа нь: 1. Эхнийх нь уншигчдад тухайн эх зохиолд буй цээрлэсэн хэлбэрийг тэр хэвээр нь ойлгуулахын тулд хэлбэрийн дүйцэх байдлыг хадгалахад голлон анхаардаг бөгөөд зүүлт тайлбарт цээр үгийн цаад мэдээллийг нэмж оруулдаг 2. Нөгөө нь уншигчид үгчилсэн орчуулгыг ойлгох боломжгүй буюу орчуулагч нь цээр үгийг утгачилан орчуулах тохиолдолд, цаад соёлын мэдээллийг хадгалахын тулд зүүлт тайлбар оруулах шаардлагатай болно.

Энэхүү өгүүлэлд цээр үг орчуулгын аргуудыг голчлон авч үзсэн болно. Ерөнхийдөө цээр үгийн орчуулгад үгчилэн орчуулах арга, зүүлт тайлбартай үгчилэн орчуулах арга, утгачилан

орчуулах арга, зүүлт тайлбартай утгачилан орчуулах арга зэрэг хэдэн аргыг хэрэглэнэ. Цээр үгийн харьцуулсан судалгаа, орчуулгын явцад гарах бэрхшээл, тэдгээрийг шийдвэрлэх арга замын талаар цаашид гүнгийрүүлэн судалбал орчуулгазүйд чухал хувь нэмэртэй болох нь харагдаж байна.

Ашигласан номзүй

“Гадаад хэл соёл судлал”, МУИС, ЭШБ, 2017

Пагва.Т, Хэл шинжлэлийн удиртгал, 1976

陈章国.2000.英语委婉语的出典、理解和汉译[J].宁波大学学报(人文社科版)

从莱庭等.2001.英语婉语详解词典[Z].武汉：湖北教育出版社.

李国南-2001.词格与词汇：M].±海：上海外语教育出版社.

邵军航：《委婉语研究》，中国博士学位论文全文数据库 2007 年